

За пошану ювілярам

До 85-річчя з дня народження
Григорія Півторака

Півторак Г. Історико-лінгвістична славістика. Вибрані праці. Київ : Наукова думка, 2015. 512 с.

На відзначення ювілею відомого українського мовознавця академіка Григорія Півторака у 2015 році було підготовлено розлогий збірник його найважливіших наукових праць, що узагальнили здобутки вченого на теренах славістики, україністики та білорусистики, зокрема щодо питань етно- й глотогенезу, діалектології та писемної мови.

Збірник розпочинає вступна стаття академіка Т. Лукінової про життєвий і творчий шлях Г. Півторака, його внесок у розвиток української та славістичної науки, про основні праці та відкриття. Представлені в книзі дослідження розподілено за трьома рубриками. У першій рубриці – «Монографічні дослідження» – подано такі, як «Україна й українці в східнослов'янському контексті: походження, мова, тернисті шляхи історії», «Нариси з історії давньокиївської (давньоруської) писемності», «Морфологія інфінітива в східнослов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис)». У другій рубриці – «Наукові статті» – представлено дослідження з таких тематик: «Східнослов'янські мови», «Загальна славістика», «Діалектологія». Наприкінці вміщено «Рецензії» вченого на важливі наукові видання.

У вступі до праці «Україна й українці в східнослов'янському контексті: походження, мова, тернисті шляхи історії» Г. Півторак наголосив на важливості знання й розуміння власної історії, культури, мови, надто для українців, які століттями перебували в колоніальному стані й під асиміляційним тиском інших держав. Він позитивно відгукнувся про нові дослідження із цих питань, а також про перевидання раніше заборонених праць відомих учених, зокрема діаспорних. Водночас Г. Півторак застеріг від вигаданих і надуманих висновків, необґрунтованих тверджень деяких аматорів, які, хоча і з благим наміром, висувають фантастичні теорії, нічим не підкріплені судження, наприклад, пишуть про Україну як колицку цивілізації тощо. При цьому він слушно зауважив, що цього вчиняти не потрібно, адже нам є чим пишатися – історія нашого народу давня й багата, гідна великої нації.

Будучи мовознавцем, Г. Півторак розуміє, що для вивчення такої складної царини науки, як історія мови, замало лише мовних джерел, тож воно має бути комплексним, з використанням напрацювань інших наук. Таким чином, до аналізу вчений залучив також історичні, археологічні, етнографічні, краєзнавчі, літературні та інші відомості. Утім, зауважив: «Використовуючи матеріали різних суспільних наук, слід, проте, пам'ятати, що кожна з них має свій предмет і свої методи дослідження. Тому надійних наукових результатів можна досягти не

механічним методом поєднання різнопредметних фактів і висновків, а шляхом їх наукового синтезу, що потребує чіткої методики й великої обережності» (с. 345).

Розлогий розділ цього видання присвячено огляду найважливіших досліджень з мови та суголюсних царин науки: учений подав їх перелік, основні постулати, висвітлив значення та новизну.

Для структурування порушених проблем Г. Півторак запропонував три основні джерела, назвавши першорядними матеріали давньоруських і староукраїнських писемних пам'яток. Другим джерелом, на його думку, є сучасні діалектні дані, зібрані в діалектних словниках і діалектологічних атласах. Вони є предметом розгляду окремої мовознавчої галузі – лінгвістичної географії (лінгвогеографії). Щодо цього він писав: «Таким чином, саме в мовленні давньоруських селян південного Полісся, Середньої Наддніпряни, Галичини, Прикарпаття й Закарпаття виникли ті фонетичні й граматичні діалектні риси, які стали характерними ознаками української мови» (с. 23). Третім достовірним джерелом відомостей про життя давніх племен і народів є археологічні свідчення. Важливу інформацію, вважає Г. Півторак, подає антропологія.

Далі вчений докладно простежив етногенез слов'ян, зокрема й українців. Під час опису трипільської культури, різних народів – гунів, готів, скіфів, а також археологічних культур – зарубинецької, черняхівської та інших, від яких чимало запозичили предки українців, він визначив період зародження мови у східних слов'ян, її витoki і формування в протоукраїнців.

Г. Півторак ще в 1990-х роках розвінчав теорію про давньоруську народність та ідеологічну тезу про «спільну колиску трьох братніх народів», якою заколисували нашу пильність у радянський період, довів фактажем існування вже в давні часи мовних та інших відмінностей між слов'янськими племінними утвореннями. Він простежив історію етнонімів «Русь» і «руський», які було запозичено (за словами М. Грушевського, – вкрадено) Росією, пояснивши, для чого це було зроблено, з'ясувавши утвердження так само давнього етноніма «Україна», його різних, інколи хибних, упереджених тлумачень, регіональних назв окремих територій тощо. Дослідник доступно пояснив, чому і як стали «руськими» московити, і що ця назва для них означала. Лише в цього народу вона виявлена прикметником, а не іменником, як в інших народів, що пояснюється історичними реаліями.

Справді, ця рокировка назв призвела і призводить до плутанини, «баламутства», за словами Є. Наконечного, ґрунтовну й маловідому широкому загалу книгу якого згадав Г. Півторак.

І хоча виклад матеріалу науковий, об'єктивний, зрозуміло, що тут вчувається і думка автора, його суб'єктивні погляди, зокрема вболівання за долю власної нації, роздумами над якою наповнені його книги. У підрозділі «Тернисті шляхи українства. Причини та наслідки вікового рабства» автор проаналізував причини тривалої бездержавності України, пояснивши це сусідством агресивних держав, асиміляторською політикою Росії та Радянського Союзу, зрадництвом і пристосуванством окремих представників інтелігенції, до прикладу, українця – під'юджувача Валуєвського указу.

У збірнику вміщений цікавий гіпотетичний підрозділ «Що було б, якби...», у якому автор головною причиною занепаду Русі й піднесення Московії визначив монгольське золотоординське панування, без якого Русь, хоч і розпалася б, та українська держава могла би вижити й утвердитися.

У другій монографічного характеру праці, уміщеній у збірнику, учений розмірковував над питаннями писемності у східних слов'ян, її походження, виокремивши дві писемно-літературні мови Русі – руську і церковнослов'янську, та пояснивши їх особливості. Він докладно

описав мову творів руської писемності, а саме: юридично-ділову, мову руських літописів, світсько-художньої літератури, водночас вважаючи, що основою української мови стали не ці твори, а живе мовлення східних слов'ян, переважно протоукраїнців, і багаті традиції фольклору. Відтак варто досліджувати елементи народної мови в офіційній – часто це описки, що потрапили із живого мовлення тощо.

Автор, залучивши фактаж із різних джерел, довів, що до введення християнства на Русі вже існувала писемність. Водночас він вважав Велесову книгу фальсифікатом, «віднайденим» за для вивищення російської культури.

Імпонує і виваженість наукових висновків Г. Півторака, відсутність властивої деяким дослідникам безапеляційності, його обережність у вислідах, коли йдеться про те, що важко підтвердити достовірним фактажем. Він завжди подає широку літературу з питання, дискусійні погляди вчених, висловлюючи наприкінці власну думку, таким чином, уточнює чи заперечує думки своїх колег. У деяких випадках академік зауважив, що для остаточних підтверджень потрібно подальше дослідження. Він висловлюється і про те, що віднайдення нових фактів може спростувати попередні, чого не варто боятися.

Ще одна розлога праця Г. Півторака – «Морфологія інфінітива в східнослов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис)» – є результатом його багаторічних досліджень на цьому терені. Це – перше дослідження подібного плану, адже автор докладно простежив розвій граматичних, морфологічних рис означеної вихідної форми дієслова в кожній зі східнослов'янських мов.

Серед наукових статей Г. Півторака, уміщених у збірнику, віднаходимо чимало цікавих питань із глотогенезу старослов'янської, української, білоруської та польської, порівняльного аналізу української та інших слов'янських, зокрема польської, південнослов'янських мов. Він описав методологію їх вивчення і сучасні надбання (статті «Деякі методологічні проблеми дослідження етно- і глотогенезу східних слов'ян», «Праслов'янська епоха у світлі сучасних наукових даних»). Так, учений вважає, що у Великому князівстві Литовському білорусько-українська мова була державною, і запропонував свої критерії для розмежування пам'яток. Він з'ясував виникнення й утвердження української мови, розмірковує над дискусійним питанням про авторство «Слова о полку Ігоревім», дав характеристику творчості Є. Чикаленка.

Чимало уваги Г. Півторак приділив діалектним рисам давніх мов і виступив проти методи порівняння їх із сучасними. Важливими є його зауваги і про балтський та фіно-угорський субстрат у східнослов'янських народів. Окрім вищеподаного, у доробку вченого – розвідки про такі маловивчені питання, як «Татарсько-мусульманська писемність білорусько-українською писемно-літературною мовою XVI–XVIII ст.».

Частину статей дослідника написано білоруською і польською мовами. Відомо, що Г. Півторак є знаним білорусистом, автором підручників та інших видань з білоруської мови. Свого часу він викладав білоруську мову та спецкурси в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

У книзі вміщено й кілька рецензій на монографії та підручник з українського мовознавства, а також інтерв'ю з Г. Півтораком «Мовні питання простих людей зазвичай мало цікавлять». Проведене 2009 року, воно виявилось, на диво, актуальним і нині: автор ще на той час підіймав питання про проблеми з українською мовою на Донбасі й необхідність її удержавлення. А його поради про уточнення українського правопису вже реалізувалися.

Наприкінці збірника подано «Хронологічний показник друкованих праць академіка НАН України Г. П. Півторака».

Незважаючи на складність поставлених у книзі проблем, її виклад позначений логічністю, прозорістю, тому це видання рекомендують як науковцям, спеціалістам, так і широкому загалу. Праці Г. Півторака можуть слугувати для підготовки на їх основі менших за обсягом популярних видань з окремих питань мови, культури, етногенезу українців, адже це ті знання, про які варто сказати: це повинен знати кожен житель України.

МУШКЕТИК ЛЕСЯ

член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник відділу української та зарубіжної фольклористики ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України

MUSHKETYK LESIA

a corresponding member of the NAS of Ukraine, a Doctor of Philology, a chief research fellow at the NASU M. Rylskiy IASFE Ukrainian and Foreign Folklore Studies Department

Бібліографічний опис:

Мушкетик, Л. (2020) [Рецензія] Півторак Г. Історико-лінгвістична славістика. Вибрані праці. Київ : Наукова думка, 2015. 512 с. *Народна творчість та етнологія*, 4 (386), 98–101.

Mushketyk, L. (2020). [Review] Mushketyk, [Review] Pivtorak H. Historical and Linguistic Slavonic Studies. Selected Works. Kyiv: Scientific Thought, 2015, 512 pp. *Folk Art and Ethnology*, 4 (386), 98–101.